

G. BOGÁR EDIT

Klasszikus művek újrafordítása. Szerk. Gulyás Adrienne – Mudriczki Judit – Sepsi Enikő – Horváth Géza. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2021, 296 pp.

A tanulmánykötet címe már előre sejteti, hogy a benne foglalt írások nem kevés vitát fognak kiváltani az olvasókban. A téma valóban gyakran kényes, sokan megkérdőjelezik, szükség van-e a már jól ismert és megszokott szövegek átalakítására. Holott tudjuk, hogy élete során minden nyelv folyamatosan változik, ami igaz úgy a szókincsre, mint bizonyos nyelvtani-szerkezeti formákra, és bármilyen veretes tud is lenni egy régebbi fordítás, bizony könnyen elavulttá, nehezen érthetővé, így egyben az újabb generációk számára élvezhetetlenné válhat. Tegyük hozzá, ez nemcsak a fordításokkal, hanem az eredeti magyar nyelvű művekkel is így van: nem véletlen, hogy a mai általános és középiskolások komoly magyarázatok, lábjegyzetek nélkül nem értik Balassit, de még a korban hozzánk jóval közelebb álló Jókait vagy Mikszáthot sem: mégis ki használja ma még az elbeszélő múltat? Vagy ki érti a *Csárdáskirálynő*-ben, klasszikus (de németről fordított) operettünkben a „fád” melléknevet? A helyzet sok más nyelvterületen is hasonló, talán elég lesz itt Shakespeare-t említeni, akinek színpadi szövegei bizony egyre nagyobb fejtörést okoznak úgy a nézőközönségnek, mint a színészeknek maguknak.

Ugyanakkor az ellenoldal érvei között is van sok megfontolni való. Valóban gyönyörű, zengzetes fordításokban nagyon is gazdag a magyar, legnagyobb íróink, költőink áldoztak idejükből, tudásukból remekbe szabott műfordításokra nem keveset, s ezeket a fordításokat nem szabad, nem illik azonnal elvetni, kihajítani csak azért, mert ma már kissé régiesnek hatnak.

Az igazság valahol a kettő között lehet. A recenzens nem tartja feladatának, hogy igazságot tegyen a két tábor között, de annyit előljáróban szeretnék elárulni, hogy a kötet tanulmányai igencsak meggyőzően mutatják be egy-egy mű vagy akár életmű újrafordításának szükségességét. Nemrégiben volt szerencsém megismerni a talán legfrissebben megjelent újrafordítás, az *Anna Karenynina* (igen, így írva, mert így helyes az átírás!) műfordítói folyamatának néhány momentumát, s ennek során a fordító, Gy. Horváth László, aki most éppen a *Háború és békét* fordítja, bemutatott nem egy félreértett mondatot, szerkezetet, olykor a cselekményben előforduló tévedést, amelyeket korrigálni kényszerült.¹

A fent említettek természetesen inkább a prózai, illetve színpadi művek újrafordítására vonatkoznak, hiszen egy-egy rövidebb terjedelmű verset gyakran többen is lefordítanak, és ez ellen – érdekes vagy talán nem is annyira érdekes módon – kevesen szólalnak fel, akár versfordítói versenyeket is rendeznek egy adott szöveg magyarázásából. A jelen kötet azonban elsősorban a nagyobb terjedelmű epikai és

¹ Lev TOLSZTOJ: *Anna Karenynina*, fordította GY. HORVÁTH László, Budapest, Európa Kiadó, 2021.

drámai szövegek újrafordítására fókuszál, talán éppen a fent dióhéjban már bemutatott pro és kontra érvrendszer alátámasztása vagy cáfolata céljából.

Maga a kötet a szerkesztői rövid előszó (7–9.) után négy tematikus blokkba rendezve tartalmazza a tanulmányokat, illetve két kerekasztal-beszélgetést, majd a legvégén a szerzőkről kapunk rövid információkat. Mivel egy kutatócsoport által szervezett, 2018-ban és 2019-ben megvalósított szakmai napok előadásainak és kerekasztal-beszélgetéseinek szerkesztett változatát tartjuk kezünkben, feltehető, hogy a tematikus elrendezés jórészt a konferencia szerkezetét követi. A blokkok terjedelme és a bennük található írások témája és stílusa változó: van köztük elméleti jellegű és tudományos igényű tanulmány, van, amelyik kifejezetten gyakorlati szempontból mutatja be egy-egy szerző vagy mű újrafordításának folyamatát, és van pár esszéisztikus jellegű cikk is. Ez a sokféleség azonban cseppet sem zavaró, inkább a „varietas delectat” hatását kelti az olvasóban.

„A középkor és reneszánsz európai klasszikusai újrafordításban” címet viselő első blokk négy tanulmányt tartalmaz. Nagy Andrea a *Beowulf* és más óangol versek fordításainak formai és lexikai kihívásait járja körbe (13–22.). A roppant érdekes és izgalmas olvasmány végére érve némi hiányérzet fogott el: szerettem volna még többet megtudni a témáról, még többet olvasni róla, akár egy teljes könyvnyit, bár érthető, hogy az előadás szerkesztett verziója nem engedett ennél nagyobb terjedelmet. Márton László a *Nibelung-ének* kapcsán tett észrevételeinek (23–33.) első négy oldala nem a címben foglaltakról szól ugyan, ám utána megkapjuk, amire vártunk. Megjegyezném mégis, hogy a cikkben rengeteg a kitérő, kicsit kevés a konkrétum, és nincs elég példa a mondandó alátámasztására. Gulyás Adrienn Rabelais *Gargantuájának* több magyar fordítását mutatja be (35–47.). A cikk igazi professzionális munka, még ha a terjedelmi korlátok itt is gátat szabtak a teljesség igényének. A recenzens számára külön öröm volt az obszcenitásról szóló rész, mivel jómagam is hasonló elveket mutattam be egy tanulmányomban (igaz, teljesen más irodalmi műfaj kapcsán).² Nádasdy Ádám a Shakespeare-fordítások két fordítástechnikai elemével foglalkozik, melyek ugyan egymás ellentétének tűnnek, ám belső lényegük szempontjából nagyon is hasonlítanak: ezek a kihagyás és a betoldás (49–63.). Őszintén szólva elsőre némi kételyek merültek fel a recenzensben, vajon mennyire „egészséges”, ha valaki a saját újrafordításáról, alkotásáról ír. Ám Nádasdyban most sem kellett csalódnia: nemcsak részletes, szakmailag megalapozott tanulmányt kaptunk, hanem szerénységgel és önkritikával körítette a saját választásait, belevéve, hogy sokszor ő maga sem teljesen biztos a választásai és eljárásai tökéletességében.

A második fejezet, az „Európai klasszikusok a felvilágosodástól a 19. századig újrafordításban” címmel öt írást tartalmaz. Fáber András Marivaux kapcsán igen érdekes színház- és drámatörténeti fejtegetést ad (67–79.), kár, hogy a cikkben arányait tekintve éppen az újrafordításról tudunk meg a kelleténél kevesebbet.

² G. BOGÁR Edit: „... káromkodásból katedrális” (Túrik-e a nyomdafestéket a nyomdafestéket nem tűrő szavak és kifejezések? Szitkok, káromkodások, trágárságok és a műfordítás). *Híd*. LXXXI, 2017. március. 97–106.

Roppant izgalmas ugyanakkor a színpadi vs. nyomtatott verziók összevetése – ez olyasmi, amire az átlagos drámaolvasó vagy színházlátogató nem is gondol –, ill. a nevekkal és a magyarban nem létező nyelvtani nemekkel kapcsolatos gondolatmenet. Ruttkay Veronika Robert Burns fordításait és a 19. századi magyar lírára tett hatását boncolgatja (81–107.), elsősorban egyes visszatérő motívumokat görcső alá véve. Bár magáról Burnsról kevés szó esik, a fordíthatóságról és fordíthatatlanságról, illetve más, egymással ellentétes jelenségekről (pl. népköltészet és műköltészet) szóló elméletek bemutatása kifejezetten élvezetessé teszi a cikket. Horváth Géza határozottan tudományos szemléletű írása a filozófia irányába visz el minket, hiszen Nietzsche szövegeinek fordításairól és újrafordításairól ír (109–121.). A saját (újra)fordítását mutatja ugyan be, de kitekintést nyerünk mások magyarításaira is, bemutatja az alkalmazott különböző fordítástechnikai eljárásokat, és kapunk nyelvi-stilisztikai elemzéseket is, ezek kapcsán különösen érdekesek a hapax legomenonokról írtak. Csikai Zsuzsa Csehov *Sirályának* „íresítéséről” ír (123–135.): úgy a fordításokról, mint a színpadi adaptációról, mindezt az éppen aktuális politikai és kulturális helyzetben bemutatva. A téma még magyar közegben is roppant izgalmas, esetleg érdemes lenne valami hasonlót megvizsgálni a magyar színpadok világából is (még ha nem is feltétlenül ugyanennek a műnek a kapcsán). Az Ádám Péter – Albert Sándor szerzőpáros Illés Endre műfordítói tevékenységét elemzi (137–150.). Az izgalmas, mondhatni döbbenetes írásból kiderül sok olyan dolog, ami az egyszerű olvasó számára egyáltalán nem ismert: például hogy Illés ugyan sokat fordított francia szerzőket, nem is tudott franciául, ezt remekül szemléltetik egy Stendhal-fordítás három bekezdésének alapos elemzésével. (Sajnos a recenzens nem tud franciául, ezért a részleteket nem is képes megítélni, de hisz a szerzőknek, akik viszont e nyelv avatott szakértői.)

„A 20. századi európai és amerikai próza újrafordításban” címet viselő harmadik blokkban négy írást olvashatunk. Szabó Dávid kissé esszészerű, rövid lélegzetű, ám annál érdekesebb írása Boris Vian *Elles se rendent pas compte* c. regényének magyar fordításait járja körbe (153–160.). Megállapításai közül kiemelendőnek tartom, hogy egy klasszikus újrafordítása nem feltétlenül jelenti egy jelentős mű újrafordítását, hiszen ez a kategória gyakran függ az országtól, nyelvterülettől (155.). Kiss Kornélia műhelynaplója (161–169.) Camus *L'étranger* c. regényének újrafordítása kapcsán (melyet – mivel Ádám Péterrel közösen készítették – „négykezes fordításnak” titulál) nagyon komoly műfordítói alapelveket is bemutat, ezzel közelítve a napló műfaját a tudományos cikkekéhez. Bollobás Enikő bátran hozzá mert nyúlni Salinger szakmai és olvasói berkekben is sok vitát kiváltott regényének, a *Catcher in the Rye*-nak a modern(ebb) újrafordításához. A cikk elején hosszú ismertetést kapunk a műről és történetéről. Kifejezetten alapos és jó a címadás elemzése, a nyelvész recenzensnek pedig jólesik a példák táblázatokban való elhelyezése, hiszen azok így sokkal áttekinthetőbbek, mint egymás után felsorolva. Sohár Anikó cikke Isaac Asimov *Én, a robot* c. novelláskötetének fordítását mutatja be (183–198.). A tudományos-fantasztikus irodalom bizonyos okokból sokáig tiltva volt Magyarországon,

ez a kötet volt az első, amely megjelenhetett. A tanulmány hosszan foglalkozik magával a szerzővel, ill. magyarországi jelenlétével és sikerével, a magyar kiadásokkal, fordítókkal és kiadásokkal, majd Vámosi Pál fordításának ismertetésével zárul; a konklúzió utáni mellékletben pedig táblázatba foglalva ismerhetjük meg a kötetben található novellák magyar nyelvű megjelenéseinek adatait.

Az ötödik, záró blokk már címében hordozza kissé eklektikus jellegét: „A fordítás és újrafordítás elmélete és gyakorlata napjainkban”. Ebben a fejezetben találhatjuk a két kerekasztal-beszélgetést, de van itt majdnem tisztán elméleti jellegű írás is. Ez utóbbi kategóriába tartozik Kappanyos András cikke (201–213.), mely a fordítás és recepció témakörét körbejárva sok fontos megállapítást tesz többek között a befogadói regiszterről, a könyvpiaci és fordítói stratégiáról, a gyerekkönyvek fordításáról, a csak színpadra szánt fordításokról, a centrális és perifériális kultúrák és a fordítás kapcsolatáról és még sok minden másról. Mindenkinek figyelmébe ajánlom Kappanyos utolsó néhány mondatát, melyek közül a legutolsót idézném is: „Mindenesetre a klasszikusokat majd akkor [ti. a következő évtizedekben] is újra kell majd fordítani, hiszen csak így maradhatnak örök barátaink” (213.). A Sepsi Enikő által vezetett két kerekasztal közül az első dramaturgok és fordítók beszélgetése volt, résztvevői Kozma András, Pacskovszky Zsolt és Rideg Zsófia (215–229.). Több színpadi szerző és mű gyakorlati szempontú tárgyalása során itt is szóba került többek között a drámafordítás és a színpadi szöveg nem teljes azonossága, illetve hogy a csak színpadra szánt fordítások nem mindig jelennek meg nyomtatásban. Mudriczki Judit az *Abogy tetszik* Szabó Lőrinc-féle fordításának a dráma négy különböző filmes feldolgozásában tapasztalható egyes jelenségeit mutatja be (231–242.). A szinkronfordításban és -dramaturgiában járatlan olvasó (és fordító!) számára hihetetlenül izgalmas írás körüljárja, hol és miért kellett változtatni például a szájmozgás figyelembevételének kényszere miatt. Domokos Johanna a *reenactment*tel, azaz a korábbi performancek újrajátszásával indítva a magyar irodalom német antológiáit, valamint ezek online verzióit és a *Twin Peaks* Dale Cooper nevű FBI-ügynökét is segítségül hívja a forrásnyelvi szöveg és a műfordítás kérdéseinek bemutatásához (243–260.), végső konklúziója pedig az, hogy „... a fordítás mint az irodalom *reenactment*je nemcsak lineáris folyamat, hanem önmaga farkába harapó és önmagát tápláló, azaz önnön szárnyaival felszálló fönixmadár” (257.). A fejezet, egyben a kötet tartalmi részét a második kerekasztal-beszélgetés zárja, melyben Sepsi Enikő partnerei Jász Attila, Kúnos László, Pál Dániel Levente és Tönkő Vera voltak. A téma ez alkalommal elvileg – legalábbis a cím szerint – „Új szerzők felfedezése” volt, de a résztvevők sok másról is szóltak, így többek között arról, hogyan választanak szerzőt és műveket a kiadók, a résztvevők maguk mit fordítottak, illetve hogy milyen nehézségekkel jár, ha magyar kiadó jelentet meg magyar szerzőt idegen nyelven, valamint szó esett még a fordítástámogatás egyes kérdéseiről is. Az egész beszélgetés olyan, hogy nemcsak a szakma, de a művelt közember érdeklődésére is számot tarthat.

Végezetül dicséret illeti a kötet szerkesztőit és korrektorait roppant precíz munkájukért: az erre kifejezetten kényes recenzensnek nem sikerült felfedeznie nyomda-

vagy formai hibákat (amit mégis, az említésre sem méltó). A szerkesztési elvek világosak voltak, a kivitelezés pedig semmiféle kritikát nem érdemel, szívből ajánlom a könyv beszerzését és elolvasását mindenkinek, aki érintett a (mű)fordításban, vagy akit csupán érdekel, hogyan is dolgoznak a műfordítók a legkülönbözőbb műfajokban, illetve akik kifejezetten az újrafordításokkal kapcsolatban szeretnének több információhoz jutni.